

Grad kao tekst (II)

Koje je doba dovolj

Grad kao tekst predstavlja arenu političkih diskursa i praksi u kojoj se kulture neprestano reprodukuju i transformišu, a istraživanje kako se tekst grada, i uopšte krajolici kreiraju i koriste, istovremeno govori o načinima na koje grad kao simbol osnažuje ili stvara značenja u vezi sa političkom sferom i kolektivnim identitetima, piše autor u uvodu u knjigu iz koje *Dani* u nekoliko nastavaka prenose dijelove poglavlja *Glavni grad kao tekst*

Piše: **Srdan Radović**

Dolazi i do stvaranja mit-skih mesta iz rata, što je posebno jasno po imenovanjima važnih ulica prema gradovima koji postaju simboli stradanja, poput Ulice grada Vukovara, nekadašnje Proleterskih brigada (iako je u Dubravi već postojala Vukovarska ulica), jedne od najvažnijih transverzala grada, i imenovanja jedne od najprometnijih ulica Novog Zagreba u Aveniju Dubrovnik (spajanjem i preimenovanjem nekadašnjih avenija Borisa Kidriča i Osme konferencije zagrebačkih komunista), iako je nekoliko stotina metara dalje već postojala Aleja Dubrovnik kraj parka Bundek (ovim novim imenovanjima pokušavao se očito dati poseban značaj ovim gradovima kao simbolima). Takođe je niz ulica u gradu dobilo nova imena prema zemljama koje su među prvima priznale nezavisnost Republike Hrvatske (Ulica Republike Austrije - bivša Braće Oreški, Islandska - bivša Aleja Džemala Bijedića, Savezne Republike Njemačke - ranije Edvarda Kardelja, itd.).

Što se novog komemorativnog fonda po osobama tiče, on je svakako raznolik, a u ubedljivo najvećoj meri čine ga umetnici i naučnici - oko 140 njih dobilo je ulice od početka devedesetih do danas (nakon njih najčešće su u ovom periodu komemorirani hrišćanski sveci i kler - oko 30 novih imena). Za razliku od nekih drugih gradova u Hrvatskoj (i Bosni i Hercegovini, kao što je ranije prikazano na primeru Mostara i Banje Luke), u

novom komemorativnom desantu na zagrebačke ulice od početka devedesetih nije bilo oznaka ulica koje su bile posebno kontroverzne. Do danas, pak, prisustvo poginulih vojnika i civila iz rata 1991-1995. relativno je slabo - za razliku od vremena SFRJ, kada su poginuli borci i ilegalci zaista masovno bili komemorirani na zagrebačkim ulicama, ovakva vrsta spomena na poginule u poslednjem ratu je relativno retka.

ZNATAN DEO NOVOG komemorativnog fonda u Zagrebu predstavljao je "stari" komemorativni fond, odnosno stariji nazivi ulica koji su promenjeni nakon 1945. (a katkad i ranije). Tako je, za razliku od Beograda u prvoj polovini devedesetih, značajan broj zagrebačkih ulica dobio svoja "stara" imena: Rada Končara ponovo postaje dve ulice (Ozaljska i Tratinska), Moše Pijade takođe (Ribnjak i Medveščak), Krašova ulica ponovo Bauerova, Socijalističke revolucije - Zvonimirova, Lenjinov trg - Krešimirov, itd. Međutim, proces preimenovanja ulica u Zagrebu, čak ni u prvom njegovom talasu, ne bi se mogao oceniti kao potpuno restaurativan (što je ponekad konzistentno bio slučaj u pojedinim postsocijalističkim gradovima), već i s obzirom na to da je obuhvatao i promenu originalnih naziva ulica i trgova, koje su saobraćajnice nosile od svog trasiranja (u kvartovima izgrađenim nakon Drugog svetskog rata). I sam cilj imenovanja je očito bio politički usred kompleksne situacije koja je, osim početaka tranzicije, podrazume-

vala i rat i promenu šireg konteksta raspadom bivše države.

Ni u starijim, posebno centralnim delovima grada, nije dolazilo do doslednog povratka na istorijsko stanje gradskog nazivlja. Tako ulica Anke Butorac nije dobila svoje predratno ime (Ivkančeva,) već Ljudevita Posavskog, Adžijina ne postaje Radišina, već Mislavova, Marinkoviće-va umesto Jelačićeva postaje Petrićeva itd. Ovo je bilo posebno evidentno u kvartu oko sadašnjeg Trga žrtava fašizma, gde su pojedine ulice sistematski imenovane po hrvatskim knezovima i kraljevima (deo Boškovićeve postaje Kralja Držislava, Solovjevljeva Kneza Borne, već spominjana Adžijina/Mislavova) kako bi se u novoimenovani Trg hrvatskih velikana ulivale gotovo isključivo ulice koje podsećaju na vladare hrvatskog srednjovekovlja. Ovaj planski odonimski inženjering podseća na teškoće da se jednostavno provede vraćanje starih naziva u sistem odonima, pogotovo u slučajevima "parcijalne restauracije" kakva je bila u Zagrebu, gde su ciljevi označavanja prostora par excellence ideološko-politički.

Za razliku od Beograda do 1997, gde je vraćanje tzv. starih uličnih naziva bilo tek sporadično, i Zagreba tokom devedesetih, u kojem je bi-

Petnaestoročlana stručna komisija uglavnom sastavljena od nestranačkih osoba inicirala je jednu od najmasovnijih kampanja preimenovanja na postjugoslovenskom prostoru - od 1.044 ulice i trga u gradu Sarajevu, bilo je preimenovano do kraja veka njih 403

ino staro?

lo delimično, u Sarajevu nakon prestanka opsade dolazi do preimenovanja ulica koje češće referišu na istorijske nazive gradskih ulica i trgova. Iako je proces preimenovanja ulica u Sarajevu otpočeo kasnije nego u većini drugih postjugoslovenskih prestonica zbog ratnog stanja i opsade grada, i u toku rata bilo je slučajeva davanja novih naziva ulicama (ranije spominjane Ulica Zelenih beretki, Put Mladih muslimana, Trg heroja i dr.). Sa počecima obnove nastradalog grada dolazi i do preimenovanja saobraćajnica, što je bilo provedeno preko komisije obrazovane na kantonalnom nivou. Petnaestoročlana stručna komisija, uglavnom sastavljena od nestranačkih osoba, inicirala je jednu od najmasovnijih kampanja preimenovanja na postjugoslovenskom prostoru - od 1.044 ulice i trga, u gradu Sarajevu (područje četiri opštine) bilo je preimenovano do kraja veka njih 403.

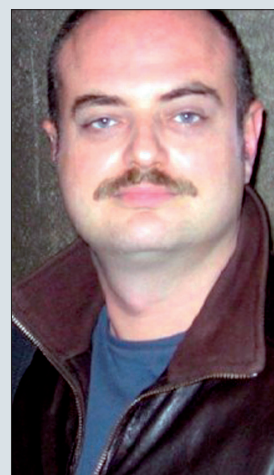
Opšte usmerenje u ovom procesu bilo je dvojak: značajno smanjivanje udela odonima koji komemorišu osobe srpske (i delimično hrvatske) nacionalnosti i geografske oznake iz Srbije i drugih bivših republika, te vraćanje čitavog niza starijih uličnih naziva. Prva spomenuta karakteristika nije u Sarajevu

viđena kao posebno problematična nakon okončanja opsade, a u svetlu skorašnjih ratnih stradanja, činjenice da nije došlo do potpunog brisanja odonima koji podsećaju na srpski i hrvatski narod, te da je to bilo obuhvaćeno opštim talasom vraćanja starijih uličnih naziva. Tako su u najstarijim delovima grada (opštine Stari Grad i Centar) vraćani "stari" nazivi ulica, što je često viđeno kao logičan i poželjan proces. Nekadašnji predsednik Odbora za obilježavanje, čuvanje i njegovanje historijskih događaja i ličnosti Skupštine Kantona Sarajevo navodi po njemu apsurdni primer Obilježave ulice (koja počinje na Baščaršiji i vodi do pod Grlića brdo) u kojoj je oduvek "živelo 99 posto Bošnjaka, a mi u starom sistemu nismo razmišljali o tome". Po informantu vraćeni su "nazivi u skladu sa svojim tradicionalnim imenima", i većina njih nije izazivala veća negodovanja.

S obzirom na izuzetan opseg preimenovanja (preko trećina saobraćajnica u gradu je dobila novi naziv) i prilično redovnu implementaciju principa restauracije u dve centralne gradske opštine, sadržaj i dekomemoracije i komemoracije deluje prilično šarenolik. No, ako se pogledaju kvartovi izgrađeni nakon Drugog svetskog rata u kojima

O autoru

Srđan Radović (1976, Titograd) je etnolog-antropolog, saradnik Etnografskog instituta SANU. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Autor je i knjige *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i više naučnih radova, prikaza i kritika. Bavi se istraživanjem politika identiteta i sjećanja u vezi sa konstrukcijom javnog prostora i kulturnog naslijeđa.

Sarajevo:
Obilježavej novo ime i novi asfalt

su menjani nazivi ulica, mogu se uočiti određene karakteristike ovog postupka. Tako je u naselju Dobrinja, jednom od najnovijih predratnih kvartova grada, došlo do opsežnog preimenovanja ulica (preko polovine saobraćajnica dobilo je novo ime). Signifikantni pojmovi koji su bili dekomemorirani su USAOJ (sadašnji Bulevar Mimar-Sinana), Ulica Oktobarske revolucije (sada Ul. Dobrinjske bolnice), Trg junaka socijalističkog rada (sada Trg djece Dobrinje) i sl.

Međutim, nepromenjeni su, na primer, nazivi ulica Omladinskih radnih brigada i Oslobođilaca Sarajeva. Isto tako, novo ime dobile su ulice Nikole Demonje (sadašnja Nurije Pozderca), Marksa i Engelsa (sada dve ulice, Nadežde Petrović i Rudija Alvađža), Spasenije Cane Babović (Hakije Turajlića), Franca Rozmana (Kunovska ul.) itd. Pono, dekomemoracija osoba drugačije etničke pripadnosti nije bila potpuna (nepromenjenog imena su npr. ulice Vase Butozana i Janka Jolovića). Moglo bi se primetiti da iako je trend dekomemoracije pojmova i osoba povezanih sa prethodnim sistemom evidentan, on ipak nije potpun, a slično se može reći i za znamenite osobe nebošnjačkih nacionalnosti. Može se tvrditi da je i komemorativni fond isto tako raznolik (kreće se u rasponu od lokalnih toponima do ratne komemoracije).

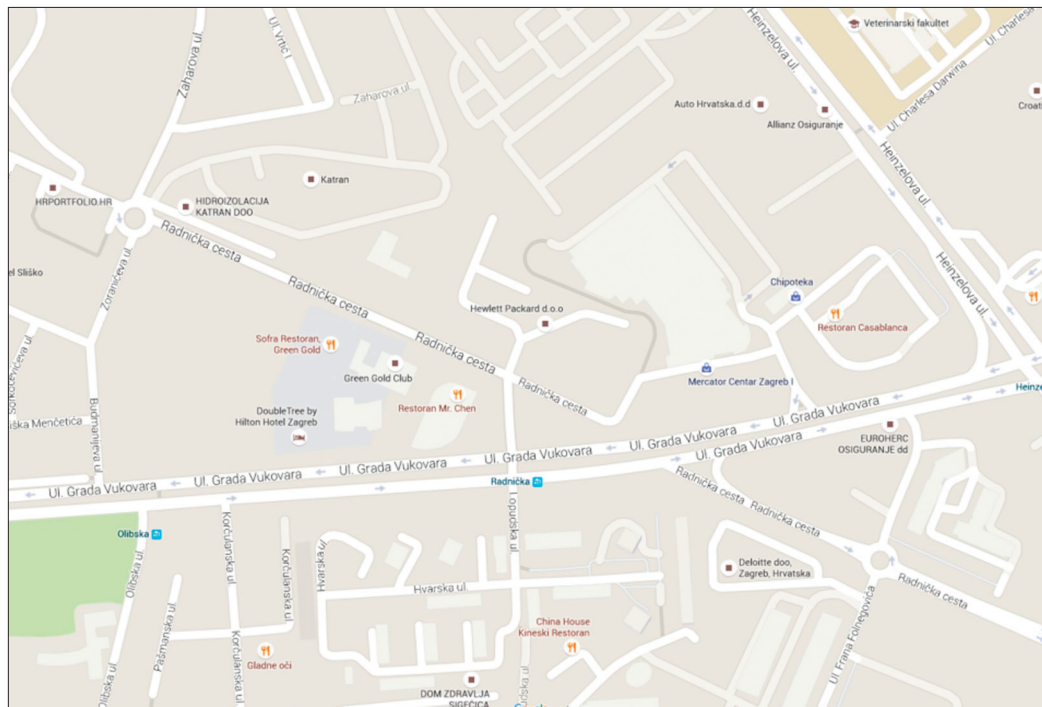
Moglo bi se primetiti da iako je trend dekomemoracije pojmova i osoba povezanih sa prethodnim sistemom evidentan, on ipak nije potpun, a slično se može reći i za znamenite osobe nebošnjačkih nacionalnosti

U STARIJIM GRADSKIM kvartovima, pak, dolazi do promene naziva ulica gde se najčešće vraćaju tzv. stara imena ulica, što je često bio slučaj i u mnogim drugim tranzicijskim prestonicama. Međutim, dok se u drugim postsocijalističkim zemljama uglavnom oslanjalo na odonimski fond iz međuratnog doba, u Sarajevu se otišlo još

koju deceniju dalje, odnosno više se rekomemoriralo nazivlje iz austro-ugarskog, ili čak otomanskog perioda (odnosno ranog perioda austrijske vlasti, kada su i zvanično imenovane ulice, pri čemu je najveći deo naziva bio zasnovan na tradicionalnim nazivima ulica i mahala iz ranijeg doba). Na ovaj način se poslednjih desetak godina zapravo počeo povećavati broj ulica nazvanih prema vernakularnim, tradicionalnim oznakama (nasuprot trendu opadanja broja ovakvih oznaka u evropskim gradovima još od 19. veka). Tako nekadašnja ulica Nurije Pozderca postaje (ponovo) Konak, a Nurije Pozderca čikma - Budžak, ulica Danila Ilića - Oprkanj, Džavida Haverića - Dugi sokak, glavna šetačka ulica, nekadašnja Vase Miškina, postaje Ferhadija, Ivana Mažuranića - Tabašnica itd.

Takođe se ovakvom dekomemoracijom povećava i broj ulica nazvanih po prominentnim gradskim porodicama: Kulovića ul. (bivša Slobodana Principa Selje), Adžemovića (ranije Marije Bursać), Isevića sokak (Ivana Markovića Irca) itd. Cilj ovakvog "premotavanja istorije" na period pre Prvog svetskog rata čini se evidentnim: eliminisanje što većeg broja simbola koji su u gradski tekst uvedeni u vreme prve i druge Jugoslavije (koji se u doba Kraljevine uglavnom sastojao od prominentnih osoba iz srpske i hrvatske istorije, a koji su u značajnoj meri "preživeli" dolazak narodnih vlasti nakon oslobođenja, a u socijalističkom periodu od pojmova i osoba vezanih za NOB iz čitave Jugoslavije). Na novim/starim simboličkim osnovama mahom sa korenima iz 19. veka kreira se sistem naziva ulica i konsekventno i identitet grada: ovo posredno svedoči i o pojedinim strategijama konstrukcije nacionalnog (i bosanskog i bošnjačkog) identiteta koje kao da traže novu nultu tačku od koje se nadalje nadgrađuje nacionalna simbolika.

Doduše, i relativno dosledan proces restitucije starih uličnih naziva kakav je proveden u Sarajevu, ne može do kraja da se označi kao potpuno automatski i prirodno pošto ovakav postupak neizbežno podrazumeva neku vrstu (ne)odabira ili nove komemoracije. Tako čitav niz ulica u Sarajevu pri preimenovanju nije dobio stari naziv (iz bilo kog perioda istorije): Obala Pariske komune ne postaje ni Francuska ni Careva obala (što su bili njeni istorijski nazivi), već Obala Isakovića, Obala vojvode Stepe

Vukovarska: Zagreb se odriče pojedinačnih heroja

U novom komemorativnom desantu na zagrebačke ulice od početka devedesetih nije bilo oznaka ulica koje su bile posebno kontroverzne

Stepanovića ne postaje Apelov kej, već Kulina bana, Obala Otokara Keršovanija ne dobija ni jedan od svoja dva stara naziva (Zvonimirova i Filipovićevo obala), itd. Percipirana neadekvatnost starog ili starih odonima uslovljava klasičnu novu komemoraciju, pogotovo kod istaknutijih saobraćajnica.

Da i najpažljivija restauracija odonima uvek mora imati neki kriterijum selekcije, pokazuje i preimenovanje ulica u Beogradu nakon što je u njemu SPS izgubio vlast. Osvajanje gradske vlasti od strane opozicije, od 1997. godine vodi i ka novom preimenovanju ulica, ovaj put sa drugačijim karakteristikama i ciljevima. Ograničenog obima (zbog propisa koji su nalogali verifikaciju novih naziva ulica i na republičkom nivou, čime su postojala ograničenja od državnih vlasti koju su držale suparničke partije), preimenovanja su u određenoj meri možda bila i sredstvo otpora režimu, a za razliku od prethodnih promena naziva u Beogradu, gotovo u celosti su predstavljala restauraciju prethodnog nazivlja, mahom u širem centru grada. Nova/stara imena dobile su ulice sa imenima i pojmovima iz NOB-a i istorije srpskog radničkog pokreta: tako je Bulevar revolucije zvanično postao Bulevar kralja Aleksandra, Crvene armije - Južni bulevar, Ulica Đure Strugara - Carigradska, Filipa Filipovića - Sazonova, Ivana Milutinovića - Kneginje Zorke, Moše Pijade - Dečanska, Save Kovačevića - Mileševska, Trg Dimitrija Tucovića - Trg Slavija, itd.

Princip restauracije, koji crpi svoj

legitimitet iz predašnjeg stanja urbane toponimije, ipak nije bio (niti može biti) automatski i ideološki potpuno neutralan - tako Ulici Lole Ribara nije vraćen najrecentniji predratni naziv (Žorža Klemansoa), niti onaj koji mu je prethodio (Bitoljska), već naziv koji je ulica nosila do 1922. i kratko u toku nemačke okupacije, Svetogorska. Slično tome, Ulica generala Ždanova nije postala Zrinskog i Frankopana, kako se zvala skoro sve međuratno vreme, već Resavska (što joj je bio naziv do 1921). Simbolička komemoracija (uz istovremenu dekomemoraciju) u periodu 1997-2000, za razliku od predašnje, nije se legitimisala trenutnom političkom voljom, već prošlosti, međutim, neizbežno je i "povratak u prošlost" podrazumevao intervenciju u istoriji, jer i "pogled unazad" znači povlačenje određene granice do koje se gleda - to ipak nije bio period pre dolaska komunista na vlast ili "pre rata", jer su očit i određeni nazivi ulica iz doba Kraljevine Jugoslavije (francuski premijer, hrvatski feudalci/nacionalni junaci itd.), za razliku od nekih drugih, viđeni kao neadekvatni u savremenom kontekstu i izbor je pao na tradicionalnije nazive.

Čak i u pokušaju dosledne restitucije javnih simbola, arbitramost je neizbežna, jer jednostavno "premotavanje" istorije unazad nije moguće s obzirom na to da se simboli iz prošlosti premeštaju u savremenost van predašnjeg konteksta. Ipak, ovaj talas (pre)imenovanja u Beogradu se od svih idućih, a i prethodnih, suštinski razlikuje u

tome što je jedini dosledno vraćao stare nazive saobraćajnica, makar u tom procesu bila neizbežna određena "selekcija istorije" - ostala preimenovanja u glavnom gradu Srbije je redovno su uvodila nove designacije i među stare ulice, čak i kada su se predstavljale kao navodni "povratak tradiciji".

OSVAJANJE SIMBOLIČKOG CENTRA: U Podgorici je najveća promena u urbanom nazivlju s početkom devedesetih godina provedena već samim novim imenovanjem grada - Titograd je otišao u istoriju, a Titograđani su postali Podgoričani - oni stariji ponovo, a mlađi po prvi put. Tito je referendumskom odlukom i glasovima delegata crnogorske Skupštine izgubio "svoj" grad, a nezvanično druga najbitnija ličnost druge Jugoslavije je voljom opštinskih odbornika izgubila "svoj" trg: središnji trg titogradskog Bloka 5 je po smrti Edvarda Kardelja nazvan njegovim imenom, da bi sa početkom "detitogradizacije" ova javna površina postala Trg kralja Nikole. Okolne ulice u ovom bloku su, shodno tadašnjim identitetskim politikama reanimiranja srpskog nacionalizma, dobile, između ostalog, nazive Vijenac kosovskih junaka, Prolaz Arsenija Černojevića i dr.

Niz drugih novoizgrađenih i neimenovanih ulica s početka devedesetih imenovan je u skladu sa duhom vremena po likovima iz mahom srednjovekovne i novovekovne - često srpske istorije, a ranije neoznačeni skver ispred autobuske stanice imenovan je, u skladu sa novom politikom transformisanog SK Crne Gore, u Trg golootočkih žrtava. Ipak, preimenovanja ulica nisu bila masovna kao u drugim gradovima bivše Jugoslavije, među koji-

ma su mnogi već bili zahvaćeni ratom. No, ukinut je naziv središnjeg bulevara na kojem se nalazilo više republičkih institucija: Bulevaru Blaža Jovanovića (dugogodišnjeg socijalističkog lidera Crne Gore) vraćen je navodno stari naziv Nemanjina obala (po Stefanu Nemanji, sasvim u skladu sa preovlađajućom politikom revitalizacije srpskog nacionalizma u Crnoj Gori), iako je taj bulevar pre komunizma zapravo bio dve ulice: Nemanjina riva (obala) i Riva (obala) Božidara Vukovića (Podgoričanina) - savremene državne institucije nalaze se na trasi ove druge obale, čiji naziv nije vraćen.

Prvih deset godina tranzicije, crnogorski glavni grad je promenio imena tek pojedinih većih saobraćajnica koje nisu bile u skladu sa preovlađujućim političkim pogledima koji su u znatnoj meri bili eho politike vođene iz Beograda. Kasnije će se sa trasiranjem novih strategija izgradnje savremenog crnogorskog identiteta i nazivi podgori-

Beograd: Cijela historija na jednoj tabli

U Podgorici je najveća promena u urbanom nazivlju s početkom devedesetih godina provedena već samim novim imenovanjem grada - Titograd je otišao u istoriju, a Titograđani su postali Podgoričani

Skoplje: Aleksandar u srcima, katastar vodi Kardelja

čkih ulica doživeti značajnije transformacije.

Slično Podgorici, a za razliku od mnogih drugih postjugoslovenskih prestonica, ni u Skoplju se nije išlo "u širinu" pri preimenovanjima ulica prvih godina tranzicionog perioda. Do sredine devedesetih u glavnom gradu Makedonije su bili preimenovani četiri trga, sedam bulevara i 34 ulice, kao i jedan most (most Oktomvriska revolucija je postao 8. septemvri) i gradsko naselje (kvart Singelik/Sinđelić je promenio ime u Metodija Andonov Cento). Kao i drugde, prioritet su bile ideološki nekurentne oznake važnijih saobraćajnica: već je navedeno kako je centralni skopski Trg maršal Tito dobio novo ime Makedonija (kao i susedna ulica), Bulevar AVNOJ je sasvim logično postao Bulevar ASNOM, Bulevar JNA je nazvan po svetom Klimentu Ohridskom, Bulevar Jugoslavija postaje Bulevar Nikola Karev, a Bulevar Marks i Engels - VMRO. Ni u Skoplju Edvard Kardelj nije bio srećnije ruke, te glavni prilaz gradu iz pravca istoka, ranije imenovan po njemu, dobija ime Aleksandra Makedonskog, koji će nekoliko godina kasnije u ovoj zemlji postati omiljeni simbolički označitelj za sve i svašta, od autoputa do aerodroma.

I dok je u Skoplju izvršen pažljiv odabir ograničenog broja novih simbola koji su ciljano instalirani u bitnije saobraćajnice, postupak ovog preimenovanja nije jednako pažljivo proveden. Naime, 1996. godine Ustavni sud Makedonije poništio je odluke o preimenovanju skopskih ulica zbog kršenja procedure i neusaglašenosti postupka preimenovanja sa zakonskim propisima. Tako su ovi novi zvanični nazivi zapravo postali i do danas ostali - nezvanični: oni se koriste u javnoj i službenoj komunikaciji, ali su katastarska imena ostala stara, pa Aleksandru Makedonskom sa skopskom adresom u ličnoj karti tako i dalje stoji staro ime i prezime koje je dobio pri rođenju, a koje su pokušali da mu promene "krštenjem".

Nakon ovog vala preimenovanja, u makedonskoj prestonici skoro da i nije bilo menjanja naziva ulica i trgova, što će se, po svemu sudeći, uskoro promeniti, imajući u vidu planove aktuelnih vlasti, koje paralelno sa sveobuhvatnom arhitektonskom i memorijalnom preobrazbom grada kroz plan *Skopje 2014*, izgleda pripremaju i jednako opsežnu transformaciju gradske odonimije. **(Nastaviće se)**

